

ICAVAN

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

بررسی تطبیقی داستان حضرت ابراهیم (ع) در متون

تفسیری و عرفانی فارسی (تا پایان قرن هفتم هجری)

استاد راهنما:

دکتر حسین آقا حسینی

استاد مشاور:

دکتر سید علی اصغر میر باقری فرد

پژوهشگر:

سمانه زراعتی

۱۳۸۸/۱۰/۲۷

گروه ادبیات فارسی

تفسیر

۱۲۹۷۸۸

شهریور ماه ۱۳۸۸

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات ابتکارات و
نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است

پیشوه نگارش پایان نامه
رعایت شده است
تخصصات تکمیلی دانشگاه اصفهان

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی
خانم سمانه زراعتی

تحت عنوان

بررسی تطبیقی داستان حضرت ابراهیم در متون تفسیری و عرفانی
تا پایان قرن هفتم

در تاریخ ۸۸/۶/۲۵ توسط هیات داوران بررسی و با درجه عالی به تصویب رسید.

امضاء

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر حسین آقاحسینی با مرتبه علمی دانشیار

امضاء

۲- استاد مشاور پایان نامه دکتر سیدعلی اصغر میرباقری فرد با مرتبه علمی دانشیار

امضاء

۳- استاد داور داخل گروه دکتر تقی اچیه با مرتبه علمی استادیار

امضاء

۴- استاد داور خارج از گروه دکتر مسعود فروزنده با مرتبه علمی استادیار

دانشکده ادبیات
امضای مدیر گروه
گروه ادبیات فارسی

سپاسگزاری

پس از شکر و سپاس از خداوند قادر متعال، بر خود لازم می دانم که از زحمات ارزنده و بی دریغ جناب آقای دکتر آقا حسینی که همواره با راهنمایی های استادانه و حمایت های پدرانیه و دلسوزانه یاری رسان بنده در طول تحصیل بوده اند، تشکر کنم.

همچنین از راهنمایی های گرانقدر و عالمانه جناب آقای دکتر میر باقری فرد که منش بزرگوارانه و حسن خلق ایشان همواره سرمشق بنده در زندگی بوده است، قدردانی می کنم.

تقدیم به

پدر و مادرم

که حضورشان

بهترین بهانه

زیستنم است.

چکیده

حضرت ابراهیم از پیامبران اولوالعزمی است که در قرآن کریم شأن و مقامی بس والا دارد. خداوند متعال در قرآن کریم، حضرت ابراهیم را با زیننده ترین اوصاف مورد مدح و ستایش قرار داده است. صفاتی که پروردگار به این پیامبر خود اختصاص داده عبارت است از: صدیق، هدایت یافته، خلیل، امام و پیشوا، اسوه حسنه و ...

همچنین در تورات داستان این پیامبر الهی به صورت مشروح بیان شده است. انجیل مقدس نیز اگرچه به تفصیل از داستان مذکور سخنی به میان نیاورده، اما از ابراهیم به پدر قوم یهود و الگویی برای همه انسان ها یاد کرده است. در این رساله داستان حضرت ابراهیم در قرآن و عهدین بررسی و مقایسه شد. همچنین به چگونگی بازتاب آن در قصص الانبیاء پرداخته شد.

مفسران به تبع قرآن کریم، داستان حضرت ابراهیم را به صورت مشروح بیان کرده اند. آنها علاوه بر ذکر جزئیات ماجرا به علل و عوامل وقوع رویدادها پرداخته اند. البته گاه در روایات آنها اسرائیلیات نیز وارد شده است.

صاحبان متون عرفانی نیز به این داستان توجه ویژه ای دارند. عرفا از یک سو پس از طرح مفاهیم بلند عرفانی - و برای تبیین بهتر آن - با ذکر بخش هایی از زندگی خلیل خدا، عملکرد این پیامبر خدا را در آزمون های مختلف تحلیل و او را به عنوان الگویی برای سالکان طریقت معرفی می کنند. از سوی دیگر با مشخص نمودن عناصر و شخصیت های مختلف داستان و کاربرد آنها در قالب تشبیه، استعاره و یا رمز به توضیح مباحث عرفانی می پردازند.

در این رساله نظرات عرفا و مفسران درباره داستان حضرت ابراهیم با یکدیگر مقایسه و تطبیق شد. اگرچه در متون تفسیری، ابراهیم تنها به عنوان یک پیامبر الهی معرفی شده؛ اما او در متون عرفانی سالکی است که مراحل سیر و سلوک را طی کرده و به مقصود رسیده است، تا جایی که عرفا مراتب و مقامات عرفانی مختلفی را برای او در نظر گرفته اند. مراتبی که مشایخ بسیاری آرزوی نیل به آن ها را داشته و علی رغم مجاهدات بسیار، از دستیابی به آن محروم ماندند.

کلید واژه: ابراهیم، اسماعیل، متون تفسیری، متون عرفانی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	مقدمه
	فصل اول: کلیات
۱	۱-۱- تبیین مسئله پژوهشی و اهمیت آن.....
۲	۲-۱- اهداف.....
۲	۳-۱- فرضیات و پرسش ها.....
۲	۴-۱- پیشینه تحقیق.....
۲	۵-۱- روش تحقیق و مراحل آن.....
	فصل دوم: بررسی داستان حضرت ابراهیم در قرآن، تورات و انجیل
۶	۱-۲- لا احب الا فلین.....
۷	۲-۲- به آتش افکندن ابراهیم.....
۹	۳-۲- هجرت ابراهیم.....
۱۲	۴-۲- ذبح فرزند.....
۱۲	۱-۴-۲- روایت قرآن.....
۱۲	۲-۴-۲- روایت تورات.....
۱۵	۳-۴-۲- روایت انجیل.....
۱۶	۵-۲- هجرت هاجر.....
۱۶	۱-۵-۲- روایت قرآن.....
۱۶	۲-۵-۲- روایت تورات.....
۱۸	۳-۵-۲- روایت انجیل.....
۱۸	۶-۲- بنای کعبه.....
۱۹	۷-۲- بشارت اسحق.....
۱۹	۱-۷-۲- روایت قرآن.....
۲۰	۲-۷-۲- روایت تورات.....
۲۱	۳-۷-۲- روایت انجیل.....
۲۲	۸-۲- چگونگی زنده شدن مردگان.....
۲۳	۹-۲- ابتلاء ابراهیم.....
۲۳	۱-۹-۲- روایت قرآن و عهد خداوند با ابراهیم.....
۲۴	۲-۹-۲- عهد خداوند در تورات.....
۲۴	۳-۹-۲- عهد خداوند در انجیل.....
۲۵	۱۰-۲- وفات ابراهیم.....

صفحه	عنوان
۲۵	۱۱-۲۲- بازتاب داستان حضرت ابراهیم در قصص قرآن
۲۵	۱-۱۱-۲- تولد ابراهیم
۲۶	۲-۱۱-۲- لا احب الاقلین
۲۷	۳-۱۱-۲- به آتش افکندن ابراهیم
۲۹	۴-۱۱-۲- حرب نمرود با خدا و مرگ او
۳۱	۵-۱۱-۲- هجرت ابراهیم
۳۱	۱-۵-۱۱-۲- ماجرای حاکم حران
۳۲	۶-۱۱-۲- ذبح فرزند
۳۴	۷-۱۱-۲- هجرت هاجر
۳۴	۱-۷-۱۱-۲- حسادت ساره
۳۵	۲-۷-۱۱-۲- جوشیدن زمزم
۳۶	۸-۱۱-۲- بنای کعبه
۳۷	۱-۸-۱۱-۲- مقام ابراهیم
۳۸	۹-۱۱-۲- مقام خلت
۳۸	۱۰-۱۱-۲- بشارت اسحاق
۳۹	۱-۱۰-۱۱-۲- مجادله بر سر عذاب قوم لوط
۴۰	۱۱-۱۱-۲- چگونگی زنده شدن مردگان
۴۱	۱۲-۱۱-۲- وفات ابراهیم
۴۳	۱۲-۲- نتیجه گیری

فصل سوم: بررسی داستان حضرت ابراهیم در متون تفسیری

۴۶	۱-۳- هذاری
۴۹	۲-۳- به آتش افکندن ابراهیم
۵۲	۳-۳- هجرت ابراهیم
۵۶	۴-۳- ذبح فرزند
۵۶	۱-۴-۳- خواب دیدن ابراهیم
۵۸	۲-۴-۳- ذبیح
۶۲	۵-۳- هجرت هاجر
۶۳	۶-۳- بنای کعبه
۶۵	۱-۶-۳- دعاهای ابراهیم
۶۶	۲-۶-۳- امنیت مکه
۶۸	۷-۳- بشارت اسحاق

صفحه	عنوان
۷۱	۸-۳- چگونگی زنده شدن مردگان
۷۵	۹-۳- ابتلاء ابراهیم
۷۹	۱-۹-۳- ابراهیم: امه، امام، خلیل، حنیف
۸۱	۱۰-۳- وفات ابراهیم
۸۳	۱۱-۳- نتیجه گیری
فصل چهارم: بررسی داستان حضرت ابراهیم در متون عرفانی	
۸۵	۱-۴- تولد ابراهیم
۸۵	۲-۴- مناظره با بت پرستان
۸۶	۳-۴- هذاربی
۸۹	۴-۴- بت شکنی و سرد شدن آتش
۹۴	۵-۴- تعارض با نمرود
۹۶	۶-۴- هجرت ابراهیم
۹۷	۷-۴- ذبح فرزند
۱۰۱	۸-۴- هجرت هاجر
۱۰۲	۹-۴- بنای کعبه و دعای ابراهیم پس از آن
۱۰۳	۱۰-۴- اکرام میهمان
۱۰۵	۱۱-۴- چگونگی زنده شدن مردگان
۱۰۶	۱۲-۴- مرگ ابراهیم
۱۰۸	۱۳-۴- مقامات و مراتب عرفانی ابراهیم
۱۰۸	۱-۱۳-۴- خلیل
۱۰۹	۱-۱-۱۳-۴- خلیل(ع) و حبیب(ص)
۱۱۲	۲-۱-۱۳-۴- خلیل و موسی(ع)
۱۱۳	۲-۱۳-۴- ادب
۱۱۴	۳-۱۳-۴- همت
۱۱۴	۴-۱۳-۴- توکل
۱۱۵	۵-۱۳-۴- تسلیم
۱۱۶	۶-۱۳-۴- قرب
۱۱۷	۷-۱۳-۴- خوف و رجا
۱۱۸	۸-۱۳-۴- انس
۱۱۹	۹-۱۳-۴- غیبت
۱۱۹	۱۰-۱۳-۴- مکاشفه

صفحه	عنوان
۱۲۰	۱۱-۱۳-۴- یقین
۱۲۰	۱۲-۱۳-۴- جمع و تفرقه
۱۲۱	۱۳-۱۳-۴- فنا
۱۲۱	۱۴-۱۳-۴- توحید
۱۲۲	۱۵-۱۳-۴- حیرت
۱۲۴	۱۴-۴- نتیجه گیری

فصل پنجم: بررسی جنبه های رمزی و ادبی داستان حضرت ابراهیم در متون عرفانی

۱۲۷	۱-۱-۵- ابراهیم
۱۲۷	۱-۱-۵- سالک
۱۲۸	۲-۱-۵- جان
۱۲۹	۳-۱-۵- ضمیر
۱۲۹	۴-۱-۵- پیر
۱۲۹	۵-۱-۵- یار، معشوق، ممدوح
۱۳۰	۲-۵- اسماعیل
۱۳۰	۱-۲-۵- سالک
۱۳۱	۳-۵- نمرود
۱۳۲	۱-۳-۵- نفس
۱۳۳	۲-۳-۵- کبر و غرور
۱۳۴	۴-۵- کرکس
۱۳۴	۱-۴-۵- عقل جزوی
۱۳۵	۲-۴-۵- خشم و شهوت
۱۳۵	۵-۵- پشه
۱۳۶	۶-۵- آزر
۱۳۶	۱-۶-۵- وهم
۱۳۷	۲-۶-۵- عالم مادی
۱۳۷	۳-۶-۵- خالق
۱۳۸	۴-۶-۵- سختی های راه عشق
۱۳۸	۵-۶-۵- درد
۱۳۹	۷-۵- ستاره، ماه و خورشید
۱۳۹	۱-۷-۵- تعلقات دنیوی
۱۴۰	۲-۷-۵- حرص و آز

صفحه	عنوان
۱۴۰	۳-۷-۵- دنیا و عقبی
۱۴۱	۴-۷-۵- جاه
۱۴۱	۵-۷-۵- ملائکه اعظم
۱۴۲	۸-۵- بت
۱۴۲	۱-۸-۵- نفس
۱۴۳	۲-۸-۵- آرزوها و تعلقات دنیوی
۱۴۴	۳-۸-۵- گناه
۱۴۴	۴-۸-۵- صورت
۱۴۵	۹-۵- بیماری: (توجه به ما سوی الله)
۱۴۶	۱۰-۵- آتش
۱۴۶	۱-۱۰-۵- بلای نفس
۱۴۶	۲-۱۰-۵- عجب
۱۴۷	۳-۱۰-۵- صحبت دنیا
۱۴۷	۴-۱۰-۵- شهوت
۱۴۹	۵-۱۰-۵- عشق
۱۵۰	۶-۱۰-۵- سختی های راه عشق
۱۵۳	۷-۱۰-۵- کرامت
۱۵۳	۱۱-۵- گلستان شدن آتش
۱۵۳	۱-۱۱-۵- رضا
۱۵۳	۲-۱۱-۵- توفیق و تحقیق
۱۵۳	۱۲-۵- چهار مرغ
۱۵۶	۱۳-۵- ذبیح فرزند
۱۵۶	۱-۱۳-۵- ذبیح
۱۵۶	۱-۱-۱۳-۵- تعلقات دنیوی
۱۵۷	۲-۱-۱۳-۵- ضمیر
۱۵۷	۲-۱۳-۵- گوسفند (نفس)
۱۵۷	۳-۱۳-۵- تیغ و دشنه
۱۵۷	۱-۳-۱۳-۵- تحقیق
۱۵۷	۲-۳-۱۳-۵- صدق
۱۵۷	۴-۱۳-۵- خواب: (غفلت)
۱۵۸	۱۴-۵- کعبه
۱۶۱	۱۵-۵- نتیجه گیری

عنوان

صفحه

نتیجه گیری کلی	.....	۱۶۲
منابع و مأخذ	.....	۱۷۳

پیشگفتار

ابراهیم از بزرگترین پیامبران الهی است که برای هدایت انسان ها فرستاده شد. پیامبری که از طرف اسماعیل، جد پیامبر بزرگوار اسلام (ص) و از طرف اسحق، جد پیامبرانی چون موسی و عیسی (علیهم السلام) است. ابراهیم (ع) در طول زندگی خود با سختی ها و مشقات فراوانی مواجه شد. خداوند در قرآن کریم بخش های مختلف داستان حضرت ابراهیم را به صورت مفصل بیان فرموده و شأن و مقامی بس والا را به او اختصاص داده است. علاوه بر قرآن کریم در تورات و انجیل نیز به مقام شامخ این نبی خدا اشاره شده است.

داستان حضرت ابراهیم در متون تفسیری نیز بازتاب چشمگیری دارد. مفسران قرآن در تفسیر آیاتی که مربوط به زندگی این پیامبر خداست، به صورت مشروح به بخش های مختلف داستان مذکور اشاره و درباره علل رخ دادن بسیاری از اتفاقات زندگی ابراهیم موشکافی کرده اند.

قرآن کریم پیوسته الهام بخش معنوی عظیم در دل های عرفای مسلمان بوده و این چنین بسیاری از الگوهای قرآنی در ادبیات عرفانی ما بازتاب پیدا کرده است. تکریم و ارج نهادن قرآن کریم به این پیامبر الهی سبب شده که بسیاری از عرفا درباره این شخصیت والای قرآنی به تفکر و تعمق پرداخته، و زوایای مختلف زندگی او را مورد بررسی قرار دهند.

عرفا در آثار خود این اسوه قرآنی را همچون انسان کاملی که در مسیر عرفان در حرکت است، معرفی کرده و نظریات مختلفی را درباره هر بخش از زندگی او ارائه نموده اند. در متون عرفانی به داستان مذکور چونان مراحل مختلف سیر و سلوک نگریسته شده که ابراهیم (ع) نقش سالک را در آن ایفا می کند و در نهایت به وصال حق می رسد.

به عقیده عرفا ابراهیم در طول این مسیر به مراتب و مقاماتی از عرفان نائل می آید که بسیاری از عرفا و مشایخ با وجود مجاهدت بسیار، در حسرت رسیدن به آن سوختند.

روش این تحقیق به صورت اسنادی و کتابخانه ای است. بدین ترتیب که حجم وسیعی از منابع عرفانی و تفسیری (تا پایان قرن هفتم هجری) مورد مطالعه قرار گرفت که به سبب نقایصی که در فهرس اعلام وجود داشت شماری از کتاب ها به صورت صفحه به صفحه بررسی شد. پس از یادداشت برداری مطالب و طبقه بندی آن ها، دیدگاه های مختلف تحلیل و مقایسه شد.

از بین منابع گسترده ای که مراجعه شد در تعدادی از کتاب ها درباره موضوع مورد بررسی هیچ مطلبی عنوان نشده بود از جمله برخی آثار خواجه عبدالله انصاری، عزیز نسفی، احمد غزالی و احمد جام، نجم الدین کبری و... البته در برخی دیگر از آثار این افراد نیز موضوعات متعدد عرفانی در ارتباط با داستان ابراهیم وجود داشت که در جای خود ذکر خواهد شد.

در فصل اول که شامل کلیات است، دربارهٔ پیشینهٔ تحقیق، اهداف و پرسش‌ها توضیحاتی ارائه شده است. در فصل دوم، علاوه بر بررسی داستان حضرت ابراهیم در قرآن کریم و مقایسهٔ آن با روایت تورات و انجیل، به چگونگی بازتاب داستان مذکور در برخی کتاب‌های قصص الانبیاء (تا پایان قرن هفتم هجری) پرداخته شد. در نگارش این فصل همهٔ آیات مربوط به حضرت ابراهیم در قرآن کریم و نیز روایت کامل تورات از این داستان مورد مطالعه قرار گرفت. همچنین به هر نامی که از این پیامبر خدا در انجیل مقدس وجود دارد، مراجعه شد و سرانجام روایات این کتاب‌های آسمانی با هم مقایسه شد.

ترجمهٔ آیات از کتاب کشف الاسرار و عده‌الابرار میدی است.

فصل سوم به بررسی داستان حضرت ابراهیم در متون تفسیری اختصاص یافت. تفاسیری که در نگارش این فصل مورد استفاده قرار گرفت عبارت است از: کشف الاسرار میدی، تفسیر ابوالفتح رازی، تفسیر طبری، مجمع البیان طبرسی، تفسیر سور آبادی، تفسیر نسفی، حقائق التفسیر (در کتاب مجموعه آثار سلمی).

علاوه بر تفاسیر یاد شده که همه متعلق به قبل از قرن هفتم هجری است، نظر علامه طباطبایی در تفسیر المیزان به عنوان تفسیر معتبر شیعه در این باره ارائه شد.

عرفا در متون خود به داستان حضرت ابراهیم به دو صورت نظر داشته‌اند: اول آنکه در ضمن طرح مباحث عرفانی، برای روشن تر شدن مطالب، بخش‌های گوناگون داستان را ذکر و علل و عواملی را که منشأ بروز چنین حوادثی شده است تأویل می‌کنند، که در فصل چهارم این پایان‌نامه به آن پرداخته شد.

دوم، کاربرد رمزی، استعاری و تشبیهی و تمثیلی عناصر و شخصیت‌های مختلف داستان است که با هدف تعلیم مریدان و بیان موانع و سختی‌های سلوک عرفانی صورت گرفته، که فصل پنجم این رساله بدان اختصاص یافت. در نتیجه‌گیری نهائی نیز، عقاید مفسران در متون تفسیری با نظرات عرفا در آثار عرفانی مقایسه و تطبیق شده است.

فصل اول:

کلیات

۱-۱- تبیین مساله پژوهشی و اهمیت آن

یکی از مسائلی که در ادب فارسی بازتاب فراوان یافته است، داستان پیامبران است. بسیاری از بزرگان ادب فارسی برای تبیین اندیشه های خویش از آن بهره ها برده اند. داستان پیامبران در قرآن مطرح شده و به تبع آن در متون تفسیری با شرح و بسط آمده است و درباره ی جنبه های گوناگون آن بحث و بررسی شده است، اما در متون عرفانی بیشتر به جنبه های رمزی و تمثیلی پرداخته اند و گاه نویسنده یا عارف به تأویل آن دست زده است. از این میان داستان حضرت ابراهیم (ع) با توجه به ویژگیهای خاص آن جایگاه بسیار مهمی در این زمینه دارد.

در این رساله ابتدا آنچه درباره ی داستان ابراهیم (ع) در قرآن کریم آمده است بررسی می شود، سپس کتب مقدس (تورات و انجیل) مورد توجه قرار می گیرد و پس از آن درباره ی این داستان در متون تفسیری (تا قرن هفتم) از جمله تفسیر طبری، کشف الاسرار، تفسیر ابوالفتوح رازی و... جستجو خواهد شد. سپس به چگونگی این داستان در متون عرفانی پرداخته می شود و ضمن تطبیق آن با متون تفسیری، جنبه های رمزی و تمثیلی و تأویلات عرفانی آن روشن می گردد.

۱-۲- اهداف:

۱- بررسی داستان حضرت ابراهیم (ع) در متون تفسیری و قصص و تطبیق آن با قرآن کریم.

۲- تبیین بازتاب ابعاد مختلف داستان حضرت ابراهیم (ع) در متون عرفانی ۱.

۳- بررسی جنبه های رمزی و تمثیلی داستان حضرت ابراهیم (ع) در متون عرفانی.

۱-۳- فرضیات و پرسشها:

۱- حضرت ابراهیم (ع) به عنوان یکی از پیامبران اولوالعزم چه جایگاهی در متون تفسیری و عرفانی دارد؟

۲- کدام جریان از داستان حضرت ابراهیم (ع) در متون عرفانی بازتاب بیشتری دارد؟

۳- عرفا از جنبه های رمزی و تمثیلی داستان ابراهیم (ع) در آثار خود چگونه استفاده کرده اند؟

۱-۴- پیشینه تحقیق:

درباره ی موضوع پیامبران و نیز داستان حضرت ابراهیم (ع) در ادب فارسی کم و بیش آثاری پدید آمده است که از آن جمله می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- پایان نامه ی آقای علی علیزاده با عنوان تجلی شخصیت ابراهیم (ع) تا قرن هشتم (۱۳۷۴)

۲- پایان نامه ی آقای ابراهیم علیپور با عنوان چهره ی ابراهیم (ع) در ادبیات فارسی (۱۳۷۹)، که در این دو اثر صرفاً به شخصیت حضرت ابراهیم (ع) به عنوان یکی از پیامبران اولوالعزم و بازتاب آن در ادبیات فارسی پرداخته شده است.

۳- پایان نامه ی آقای اسفندیار باقری با عنوان مقامات عرفانی حضرت ابراهیم (ع) در متون نظم و نثر فارسی از قرن پنجم تا پایان قرن هفتم (۱۳۸۳)، که در این رساله هم تنها به تبیین مقامات عرفانی ابراهیم (ع) پرداخته شده و توجه چندانی به اصل داستان نشده است.

اما درباره ی این موضوع؛ یعنی بررسی داستان ابراهیم در متون تفسیری و تطبیق آن با متون عرفانی و بررسی جنبه های رمزی و تمثیلی آن تاکنون اثر مستقلی پدید نیامده است و فقط به صورت بسیار مختصر و البته پراکنده در برخی از آثار دکتر پورنامداریان مطالبی دیده شده است از جمله مقاله ی "تفسیر آتش در داستان حضرت ابراهیم (ع) در کلیات شمس" در کتاب داستان پیامبران در کلیات شمس که در سال ۱۳۶۹ به چاپ رسیده است.

در این پایان نامه سعی بر این است که همه ی ابعاد داستان حضرت ابراهیم (ع) در نظر گرفته شود. شایان ذکر است که علاوه بر اینکه جنبه های مختلف رمزی و تمثیلی داستان در متون عرفانی مورد بررسی قرار می گیرد، نظر عرفا و مفسران درباره این موضوع با یکدیگر تطبیق داده می شود.

۱-۵- روش تحقیق و مراحل آن:

شیوه تحقیق اسنادی و کتابخانه ای است و طی مراحل ذیل به انجام خواهد رسید:

۱- بررسی و نقد منابع

۲- فیش برداری از منابع معتبر

۳- دسته بندی موضوعی فیش ها

۴- تدوین ، مقایسه و تحلیل اطلاعات و تفسیر جنبه های رمزی و تمثیلی داستان

فصل دوم:

بررسی داستان حضرت ابراهیم (ع)

در قرآن، تورات و انجیل

حضرت ابراهیم (ع) یکی از پیامبران اولوالعزم است که نام او بارها در قرآن کریم آمده است. مسلمانی پاک دین، که به جز خالق احد بر هیچ چیز دیگر سجده نکرد. پیامبری که مورد ابتلاء قرار گرفت و هر بار سربلند از آزمایش الهی، خود را به معبودش نزدیکتر می یافت. او مقام خلّت را از درگاه پروردگار خود گرفت و تاج خلیل الهی را بر سر نهاد (نساء، ۱۲۵)؛ کیش او در چند جای قرآن به صفت «حنیف» مزین شد (نساء، ۱۲۵- آل عمران، ۹۵- نحل، ۱۲۳). خداوند به حضرت محمد (ص) دستور داد که خود را بر همان کیش معرفی کند؛ زیرا که دینی استوار و پاک و از لوث شرک منزّه است (انعام، ۱۶۱) و مومنان به پیروی از آن ملزم شده اند «وَ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا (نساء، ۱۲۵)» و روی گردانی از این کیش نشانه بی خردیست: «وَ مَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ اِبْرَاهِيمَ اَلَا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ» (بقره، ۱۳۰).

ابراهیم (ع) فرستاده ای از جانب خدا بود که حاضر شد همه دارائی اش را ببخشد تا بتواند یک بار دیگر

قلبش را با نوای جانبخش «سَبَّوحٌ قُدُّوسٌ» از زبان جبرئیل، آرامش دهد.

این پیامبر بزرگ در شهر «اور» از شهرهای بابل به دنیا آمد (قرشی، ۱۳۵۴: ۴). پدرش ترخ از نسل سام ابن نوح بود که ترخ یا تارخ برادر ناحور و حاران می باشد (هاکس، ۱۳۷۷: ۴).

قرآن کریم به طور مفصل به داستان حضرت ابراهیم (ع) پرداخته و بخش های مختلف زندگی او را شرح داده است.

البته درباره کیفیت تولد ابراهیم (ع) و بردن او به غار چیزی ذکر نشده است؛ و داستان از مناظره ابراهیم (ع) با آزر- که عموی او و بت پرست است - آغاز می شود. بر اساس آیات قرآن، ابراهیم (ع) آزر و قومش را از پرستش بت ها باز می دارد و ترس خود را از نزول عذاب الهی بر آن ها ابراز می کند (مریم، ۴۱-۴۵). و آشکارا از بیزاری خود نسبت به بت ها سخن می گوید و آزر و قومش را در گمراهی آشکار می بیند (انعام، ۷۴)؛ و آزر در پاسخ، او را به سنگسار شدن تهدید می کند (مریم، ۴۶). ولی ابراهیم (ع) که رئوف و مهربان است در جواب تهدید آزر، برای او و قومش طلب مغفرت می کند و می گوید: «قال سلام علیک ساستغفر لک ربی انه کان بی حقیاً» (مریم، ۴۷).

بخشی از تورات نیز به شرح ماجرای حضرت ابراهیم (ع) اختصاص یافته است. این داستان- از سفر پیدایش، باب دوازدهم- با ذکر سفرهای ابراهیم (ع) آغاز می گردد و با نقل جزئیات زندگی او ادامه می یابد و به وفات ابراهیم (ع) ختم می شود.

انجیل مقدس به صورت مجزا از زندگی این پیامبر الهی سخنی به میان نیاورده است اما در حین طرح مباحث گوناگون دینی - و برای اثبات این مطالب- اشاراتی کوتاه به بعضی از زوایای این داستان داشته است.

کتاب مقدس مسیحیان ابراهیم (ع) را پدر قوم یهود می داند، که خداوند به واسطه ایمان، او را از نجات یافتگان قرار داد و مقبول خود گردانید و «بی گناه» شناخت (نامه به مسیحیان روم، ۴: ۱۳).

طبق عقیده مسیحیان، ابراهیم (ع)، از لحاظ روحانی پدر همه کسانی است که به خدا ایمان دارند (همان، ۴: ۱۱). او الگوی ایمان برای مسیحیان است و به همین دلیل اشاراتی هر چند کوتاه به زوایای مختلف زندگی این پیامبر الهی در انجیل، وسیله خوبی برای تبیین موضوعات مختلف این کتاب مقدس قرار گرفته است.

در طی داستان، بخش هایی وجود دارد که در قرآن به آن پرداخته شده، در صورتی که در عهدین هیچ اشاره ای به آن نشده است و یا مطالبی هست که در تورات به صورت مفصل شرح شده، در حالی که قرآن از آن ذکری به میان نیاورده است. البته در مواردی تطابق روایت قرآن و انجیل بیشتر است تا تورات، و گاه این همسانی